

De hel en andere bestemmingen

Van Madeleine Albright verscheen eveneens
bij Ambo|Anthos *uitgevers*:

*De macht en de almacht: over Amerika, God en
de toestand van de wereld*

*Mevrouw de minister: het persoonlijke verhaal
van de machtigste vrouw van de vs*

*Praagse winter: het verhaal van mijn jeugd
in oorlogstijd, 1937-1948*

Memo aan de nieuwe president

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos *uitgevers* via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

MADELEINE ALBRIGHT

De hel en andere bestemmingen

MEMOIRES 2001-2019

Vertaald uit het Engels door
Catalien van Paassen,
Willem van Paassen en
Nicole Seegers

Ambo|Anthos
Amsterdam

Published by arrangement with HarperCollins Publishers

ISBN 978 90 263 4180 9

© 2020 Madeleine Albright

© 2020 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos *uitgevers*, Amsterdam en
Catalien van Paassen, Willem van Paassen en Nicole Seegers

Oorspronkelijke titel *Hell and Other Destinations: A 21st-Century Memoir*

Oorspronkelijke uitgever HarperCollins

Omslagontwerp Marry van Baar

Omslagillustratie © Platon

Foto auteur © Platon

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Leve het leven

Wat ik zo prachtig vind aan toneel, zijn het opkomen en afgaan, de open doekjes, in- en uitgangen, van de coulissen naar het toneel en van het toneel naar de coulissen. Het is alsof je van de ene wereld in de andere stapt. En op het toneel zelf hou ik van poorten, hekken, muren, ramen, en deuren, natuurlijk. Die vormen de grenzen tussen verschillende werelden, dwarsdoorsneden van ruimte en tijd die informatie over hun contouren, hun begin en hun eind bevatten. Elke muur en elke deur zegt ons dat aan de andere kant ervan iets is, en zo herinneren ze ons eraan dat zich voorbij elke 'andere kant' weer een andere 'kant' achter die kant bevindt. Ze vragen indirect wat zich achter het laatste 'voorbij' bevindt en zo kaarten ze het thema aan van het geheim van het universum en van het Zijn zelf. Althans, dat denk ik.

VÁCLAV HAVEL, uit *Odcházení (Het vertrek)*, toneelstuk (2007)

Inhoud

Voorwoord 11

- 1 Het verdere leven 15
- 2 Spreeklessen 23
- 3 Bij het begin beginnen 31
- 4 'Wees niet boos' 41
- 5 Moeras 51
- 6 Clubjes vormen 61
- 7 Professor Maddy 71
- 8 Stieren 80
- 9 Democraten met een kleine d 89
- 10 Een steunpunt 101
- 11 Onzichtbare dingen 109
- 12 Advies en verschil van mening 121
- 13 Metgezellen 130
- 14 Op de schop 139
- 15 Wording van de president 2008 146
- 16 Ochtendgloren 157
- 17 Denken en doel 166
- 18 Het verhaal van de slang 175
- 19 Brussels lef 183
- 20 Een grotere zee 194
- 21 Puzzels 201

- 22 *Inferno* 210
- 23 R-E-S-P-E-C-T 220
- 24 'Je bent net je grootmoeder' 227
- 25 Het vertrek 238
- 26 Wieg der beschaving 250
- 27 Ademloos 261
- 28 Middernacht 272
- 29 Een waarschuwing 281
- 30 Uit evenwicht 289
- 31 Vernieuwing 299
- 32 Schaduwen en licht 307

Dagboek van Růžena Spieglová 317

Woord van dank 325

Noten 329

Register 347

Voorwoord

Al sinds de oudheid houdt de hel ons mensen bezig. Hercules' twaalfde werk was het bedwingen van de veelkoppige hond die de poorten van de hel bewaakt. Dante gebruikte het inferno als het beginpunt van een van de beroemdste reizen uit de literatuur. Mark Twain adviseerde ons weliswaar om naar het paradijs te gaan voor het klimaat, maar om naar dat andere oord te gaan voor interessanter gezelschap. In spreektaal gebruiken we het woord 'hel' als een plek om iemand heen te wensen, of iets wat losbreekt, of als aanduiding voor een barre tocht. Hell is ook de naam van een plaats in Michigan waar het af en toe wel degelijk kan vriezen.¹ Ik heb, meer ter zake, zo vaak gezegd: 'Er is een speciale plaats in de hel voor vrouwen die andere vrouwen niet helpen', dat Starbucks deze uitspraak op een koffiebekker heeft gezet – vandaar de titel van dit boek.

We zijn onontkoombaar sterfelijk, maar niet elke bestemming staat vast. We vullen onze dagen met grote en kleine projecten die op een bepaald moment diverse fasen van voltooiing bereiken. Het feit dat we ze in geleende tijd nastreven, versterkt alleen maar ons verlangen haast te maken. We willen graag veel bevredigends en prijzenswaardigs presteren, en vanaf het moment dat onze voorouders in de oertijd afbeeldingen gingen schilderen op muren in grotten, is het onze natuurlijke neiging om vast te leggen wat we denken, doen en voelen.

In mijn memoires uit 2003, *Mevrouw de minister*, schrijf ik over de periode dat ik van middelbare leeftijd was, met name over mijn tijd als diplomaat waarin ik de Verenigde Staten vertegenwoordigde als ambassadeur bij de

Verenigde Naties en als minister van Buitenlandse Zaken. In het recentere *Praagse winter* ga ik in op mijn jeugd in Europa en op de beproevingen van de generatie van mijn ouders in tijden van oorlog en de Holocaust. In *Hel en andere bestemmingen* kijk ik terug op de ervaringen die ik opdeed terwijl ik mij een weg probeerde te banen door het derde bedrijf van het leven – en werp ik ook een korte blik op de toekomst.

Toen begin 2001 het einde van mijn ambtsperiode als minister van Buitenlandse Zaken naderde, stelde ik mezelf een geliefde vraag: wat nu? Ik was nog maar drieënzestig jaar en nog niet toe aan een schommelstoel. Wanneer interviewers me vroegen hoe ik herinnerd wilde worden, antwoordde ik dat ik niet herinnerd wilde worden. Ik was er nog en ik was van plan nog heel veel te doen. Ik moest natuurlijk allereerst een prioriteitenlijstje maken, maar ik behoor tot het type mens dat niet graag iets uitsluit. Terwijl ik me voorbereidde op wat ik mijn ‘verdere leven’ na het ministerschap heb genoemd, hield ik dus alle opties open, met uitkomsten die op de volgende pagina’s worden beschreven.

Er zijn veel voorschriften voor hoe we de tijd die ons vergund is op aarde het best kunnen besteden. Allerlei deskundige schrijvers adviseren ons assertief te zijn, te mediteren, geen vette dingen te eten, niet te piekeren over kleinheden en nooit ongewapend naar buiten te gaan. Dit is echter geen zelfhulpboek. Het is een verzameling verhalen die zijn gebaseerd op de vooronderstelling dat wij unieke kenmerken hebben en geen volmaakte voorbeelden kunnen zijn, ook al kunnen we altijd van elkaar leren. Zoals je zult zien, draait mijn eigen motor in een hoge versnelling; ik heb het bijna altijd druk. Misschien werkt dat ook voor jou, maar misschien ook niet. We moeten allemaal onze eigen koers bepalen. De verhalen die ik te vertellen heb – ik waarschuw maar vast – komen voort uit mijn geheugen en zijn daarom onbeteugeld; ze springen van het ene onderwerp naar het andere, schieten heen en weer door de tijd en vreugdevolle tijden wisselen zich af met periodes van droefenis. Niet voor niets gebruikten de oude Grieken twee maskers – die van tragedie en komedie – om het menselijk drama weer te geven.

Onze ambities vloeien als vanzelf voort uit onze interesses, in mijn geval een bijna onophoudelijke belangstelling voor internationale aangelegenheden. In de jaren die de kern van dit boek vormen, waren we getuige van een reeks verbijsterende gebeurtenissen, waaronder de verschrikking van 9/11, de Amerikaanse inval in Irak, een verwoestende financiële krach, het leiderschap van drie totaal verschillende Amerikaanse presidenten, en de heropleving van antidemocratische tendensen in veel landen, waaronder de Verenig-

de Staten. Die gebeurtenissen vormen een achtergrond voor onderstaande verhalen, waarvan sommige plaatsvinden in een mondiaal licht, terwijl andere intiemer zijn – en een paar gênant.

Een paar jaar geleden had ik na afloop van een nachtvlucht, vermoeid als ik was, problemen de Britse douane door te komen. Ik werd uit de rij gehaald en moest wachten, waarna een bewaker met een afgebeten Brits accent me opdroeg mijn koffer en alle soorten tasjes daarin open te maken. Ik vind beveiliging net zo belangrijk als iedereen, maar ik was ook bijna tachtig, gezegend met een vriendelijk zij het gerimpeld gezicht, en ik was te laat voor een afspraak. Zachtjes mopperde ik: ‘Waarom ik?’ Er verstreken nog enkele minuten en de bewakers stonden daar maar en omstanders fluisterden tegen elkaar, wezen en fantaseerden over wat ik wel niet gedaan had dat ik zo’n behandeling verdiende. Ten slotte overwon mijn frustratie mijn gêne en besloot ik op mijn strepen te staan door de confrontatie aan te gaan met mijn overijverige kwelgeesten: ‘Weet u wie ik ben?’ Zo, dacht ik, dat zal ze leren. ‘Nee,’ luidde het meelevende antwoord, ‘maar we hebben in dit land artsen die u kunnen helpen daarachter te komen.’

1

Het verdere leven

Januari 2001 markeerde het begin van een nieuwe eeuw en het einde van mijn dienstverband als de 64ste Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken. Ik kom er zelden voor uit dat ik moe ben, maar tegen die tijd was ik wel enigszins gaar. Jaren van overhaaste vliegreizen, onvoldoende beweging, te veel officiële diners en kommen tacosalade tijdens de vliegreis terug naar huis hadden hun tol geëist van de contouren van mijn Midden-Europese lichaam. Ik groeide zoals een volwassen boom groeit: niet in de lengte maar in de breedte. In een poging grappig te zijn vergeleek een columnist uit Washington me met een iglo.

Hoewel ik beseftte dat ik baat kon hebben bij een minder strikt werkschema, wilde ik niet stoppen met mijn baan. Ik genoot van elke hectische minuut, de oneindige stoet vragen, de continu veranderende groep mensen om ideeën mee te bespreken en boven alles de overtuiging dat wat ik zei en deed een belang diende dat mijn persoonlijke grenzen oversteeg. Een opwindende functie vult de energie die deze opslurpt weer aan. Elke ochtend wekte een hoofd vol plannen me uit mijn sluimering. Bij de koffie pleegde ik telefoontjes, maakte notities en snoof het verdovende aroma van het laatste nieuws op. Het werkt verslavend wanneer je een internationale botsing of kans ziet aankomen en weet dat je invloed kunt hebben op de afloop; en wanneer verslaafden verstoken zijn van hun gebruikelijke dosis, gaan ze op zoek naar een nieuwe kick.

Op grond van de Amerikaanse grondwet, zoals geamendeerd, was 20 januari inauguratiedag. Om twaalf uur 's middags zou de nieuwe president plechtig

beloven de plichten die zijn ambt meebracht uit te voeren, en de leden van zijn team rekenden erop dat wij dan waren vertrokken. Bij het naderen van het moment van vertrek vond ik troost in de wetenschap dat de verplichtingen van mijn werk me altijd heel goed af waren gegaan. Dankzij acht jaar bij Buitenlandse Zaken had ik de beste opleiding in internationale aangelegenheden die je kunt bedenken. Ik voelde me als een pas afgestudeerde die dankzij haar vele studie-uren klaar was om aan een loopbaan te beginnen, geen grijsjarige acteur die op het punt stond een buiging ten afscheid te maken. Tijdens mijn ambtsperiode had ik onderhandelingsvaardigheden opgedaan, was ik beter geworden in mijn omgang met de pers, had ik veel geleerd over hoe de wereld er door buitenlandse ogen uitziet, en had ik voortdurend nagedacht over de aanpak van mondiale problemen. Elke ochtend als ik uit de lift stapte en naar mijn werkkamer liep, stonden energieke collega's klaar om samen met mij belangrijk werk te doen.

Ik wilde meer. Ondanks mijn uitputting wilde ik dat de tijd wat langzamer zou gaan, zodat ik elk uur en elke vergadering optimaal kon benutten. In het Witte Huis zei president Clinton tegen buitenlandse leiders wier termijn langer zou duren dan die van hemzelf, dat hij hen benijdde. Ook hij wilde zo veel mogelijk productieve activiteit eruit halen. De rozevingerige dageraad diende zich weliswaar telkens aan maar ging al te snel over in schemer en duisternis.

Nu de eindstreep naderde moest ik denken aan beelden van het recente verleden: de ministers van Buitenlandse Zaken van Hongarije, Polen en de Tsjechische Republiek die zich verheugden over de toetreding van hun land tot de NAVO; inwoners van Kosovo die ons bedankten omdat we hun thuisland hadden behoed voor etnische zuiveringen en terreur; de uitgemergelde en aan een dodelijk lymfoom lijdende koning van Jordanië, die Israëliische en Palestijnse onderhandelaars smeekte een kans om vrede te sluiten tussen hun volken niet te laten schieten; vrouwen in sari's, boerka's en andere traditionele gewaden die opkwamen voor gendergelijkheid en eindelijk gehoor vonden; en een plechtigheid op 4 juli op de trappen van het monument Monticello, waar ik naturalisatiecertificaten uitreikte aan nieuwe burgers met doorsnee-Amerikaanse namen als Martínez, Kim, Yang, Thieu, Hassan, Kabila, Waleski, O'Malley, Stern, Garcia en Marconi. Later hoorde ik een man tegen zijn familie uitroepen: 'Ik kwam als vluchteling naar de Verenigde Staten en ik heb net burgerschapsdocumenten gekregen van de minister van Buitenlandse Zaken, dat is toch ongelooflijk?' Ik ging naar hem toe en zei, verwijzend naar mijn Tsjechoslowaakse afkomst: 'Het is toch ongelooflijk dat een vluchteling minister van Buitenlandse Zaken is.'

Toen de klok twaalf keer sloeg kon ik niets anders doen dan het bal verlaten. De regels waren duidelijk, vastgelegd in documenten die door alle democraten met een kleine d worden gekoesterd. Voor mijn dankbaarheid jegens president Clinton, die vertrouwen in mij had gesteld, schoten woorden tekort. Zelfs op momenten waarop ik het gevoel had dat de hele wereld gek was geworden, genoot ik van de uitdaging. Toen ik die laatste ochtend achter mijn bureau zat, pakte ik uit de bovenste la een vel papier en schreef ik een bericht voor mijn opvolger, Colin Powell:

Beste Colin,

We hebben hard gewerkt en hopen dat het kantoor bij je komst is opgeruimd. De geest van onze voorgangers zal er echter nog steeds rondwaren, die allen van mening waren dat er geen grotere eer was dan het dienen van de Verenigde Staten. Aan jou draag ik dus de mooiste baan van de wereld over. Veel succes en de beste wensen.

Madeleine

Wanneer we ouder worden en het verleden langer wordt, denken we terug aan ons leven in stadia: dreinende peuter, jengelend kind, zuchtende geliefde, multitaskende ouder, carrière makende broodwinner enzovoort. Door ervaring leren we dat het soms een worsteling is om van de ene rol over te gaan naar de volgende. Ik was ervan overtuigd dat ik door mijn vertrek bij Buitenlandse Zaken anders over mezelf zou gaan denken, en dat anderen ook anders over mij zouden gaan denken.

Dit keer was ik tenminste wel voorbereid op de transitie. Twee decennia eerder was ik dat niet geweest. Op een winterse ochtend in januari 1982 loodste mijn echtgenoot, Joe Albright, me naar de woonkamer. 'Ons huwelijk is dood en ik ben verliefd op een ander,' liet hij me weten. Niet meer dan één zin, een tiental zachtjes uitgesproken woorden met een gewicht dat me bijna verpletterde. We waren 23 jaar getrouwd geweest. In die tijdspanne waren al mijn gedachten gekleurd door de verwachting dat we bij elkaar zouden blijven tot de dood ons scheidde. Ons huwelijk was net als de meeste niet altijd een sprookje. Maar ik had een plakboek vol herinneringen en geen flauw vermoeden dat de aspiraties van Joe zo sterk afweken van die van mij. Ik had geen zwaarwegende klachten over hem als echtgenoot of vader van onze drie dochters; ik voelde me vreselijk verraden dat hij iemand had gevonden die hij liever had dan mij.

De ironie wil dat ik zeer sterk betwijfel of ik zonder die scheiding ooit minister van Buitenlandse Zaken zou zijn geworden. Weliswaar had ik zes jaar ervoor, op mijn negenendertigste, mijn eerste baan in Washington gekregen, als hoofdassistent voor wetgeving van een Amerikaanse senator. Vervolgens belandde ik in de staf van de Nationale Veiligheidsraad onder president Jimmy Carter. Ik wilde heel graag een betekenisvolle baan, maar steunde ook Joe's aspiraties als journalist. Ik beschouwde mezelf als een bekwaam onderzoeker of onderbevelhebber, niet als iemand met een sterke en onafhankelijke mening. Als gevolg van mijn late start was ik bovendien ouder dan de meesten in een vergelijkbare fase van hun loopbaan. Ik kon in de tijd die ik nog had niet verwachten het heel ver te schoppen. De scheiding en alles wat die inhield, kwam als een zware klap voor mijn toch al beperkte zelfvertrouwen.

Een tijdlang had ik geen scherp beeld van mezelf en kon ik niet bepalen wat voor mij de juiste richting was. Ik wist niet hoe het was om een ongebonden volwassen vrouw te zijn want dat was ik nooit geweest. Slechts drie dagen na mijn afstuderen aan Wellesley waren Joe en ik getrouwd. Na ruim twee decennia de helft van een duo te zijn geweest was er opeens geen 'ons' om aan te denken, geen 'wij' om plannen voor te maken.

Toen gebeurde er iets wat ik niet had voorzien: het woordje 'ik' begon een diepere, rijkere betekenis te krijgen. Die verandering ging geleidelijk, want het duurt op z'n minst een paar maanden voor gewoonten van jaren afnemen. Uiteindelijk proefde ik een mij tot dan toe onbekend vleugje vrijheid. Ik hoefde de boodschappen, het eten, mijn stemming en mijn agenda niet meer af te stemmen op de voorkeuren van een echtgenoot. Na verloop van tijd ontdeed ik me van de behoefte om ter bevestiging naar een ander te kijken. Gesteund door hulp van familie en vrienden bevrijdde ik me van het gevoel tekort te schieten, dat mij had bedrukt. Ik ontwikkelde mijn eigen maatstaven om te bepalen wat ik kon doen en moest doen.

Aangezien de kinderen bijna volwassen waren en Joe tot mijn verleden behoorde, stortte ik me zonder schuldgevoel op activiteiten die nu perfect voor me leken. Al snel doceerde ik aan Georgetown University en adviseerde ik Democratische kandidaten voor nationale functies. In 1984 werd ik vicevoorzitter van het bestuur van het pas opgerichte National Democratic Institute en enkele jaren later voorzitter van een denktank. Nadat Bill Clinton was verkozen nam ik in 1993 de grote sprong naar de regering als ambassadeur namens de Verenigde Staten bij de Verenigde Naties; vier jaar later als minister van Buitenlandse Zaken. In januari 2001 stond ik na mijn terugtreden op de drempel van weer een transitie; ik moest op zoek naar een nieuwe betrekking.

Bij al die onzekerheden stond één ding vast: het had een hele tijd geduurd voor ik mijn stem had gevonden; nu dat me eenmaal was gelukt, was ik niet van plan te zwiigen. Maar hoe kun je het best van je laten horen? Wat kan een voormalig minister van Buitenlandse Zaken doen?

In de beginjaren van de vs was de functie van hoogste diplomaat een springplank geweest naar het Witte Huis. Vijf van de eerste tien ministers van Buitenlandse Zaken, te beginnen met Thomas Jefferson, werden later verkozen tot president, maar daarna verloor de springplank zijn veerkracht. Tussen de jaren 1830 en 2000 waagde maar één voormalige minister (James Buchanan) de sprong en hij, een man uit Pennsylvania die een voorstander was van slavernij, bakte er weinig van. Een half dozijn andere deden een gooi naar het presidentschap maar schoten tekort. Een van hen (Edward Everett) stelde zich kandidaat als vicepresident, maar verloor van het duo onder leiding van Abraham Lincoln. Drie jaar later hield de geleerde Everett vóór Lincoln een redevoering op het slagveld van de Burgeroorlog in Gettysburg, waarin hij in twee uur minder zei dan Honest Abe in twee minuten zou doen.

Net als Henry Kissinger voor mij ben ik in het buitenland geboren en daarom grondwettelijk niet gerechtigd me kandidaat te stellen voor het presidentschap, althans niet van de Verenigde Staten. Václav Havel stelde voor dat ik de reis uit mijn jeugd over de Atlantische Oceaan in omgekeerde richting zou maken en hem zou opvolgen als president van de Tsjechische Republiek. Ik voelde me geleid, en het idee in de beroemde burcht die uitkeek over Praag te wonen, was verleidelijk, maar ik kon me niet voorstellen dat de Tsjechische bevolking mij zou willen. Bovendien was ik allang genaturaliseerd tot Amerikaan.

Er waren uiteraard ook andere mogelijkheden dan het presidentschap. William Jennings Bryan kreeg een flitsende tweede loopbaan als uitgever, spreker en begunstiger van vastgoedtransacties in Florida. Zijn laatste optreden was een van zijn meest controversiële. Als openbaar aanklager nam hij het op tegen de vermaarde advocaat Clarence Darrow, die een man (John T. Scopes) verdedigde die ervan werd beschuldigd de wet van Tennessee te hebben geschonden door over de evolutie te onderwijzen. In deze geruchtmakende confrontatie uit 1925 tussen de wetenschap en presbyteriaans fundamentalisme sleepte Bryan een veroordeling in de wacht, maar om te laten zien dat er geen sprake was van rancune bood hij de beklagde aan bij te dragen aan de boete van honderd dollar.

Ook opmerkelijk waren de inspanningen van William Maxwell Evarts, mi-

nister van Buitenlandse Zaken van 1877 tot 1881, die als voorzitter van een campagne voor de financiering van een voetstuk voor het Vrijheidsbeeld aan crowdfunding deed. Toen de bijdragen van de rijken onvoldoende bleken te zijn, wendden Evarts en de krantenmagnaat Joseph Pulitzer zich tot de rest van de bevolking. Zij merkten op dat het beeld zelf in Frankrijk was gefinancierd door 'de arbeiders, de neringdoenden, de winkelmeisjes, de ambachtsmannen [...] Het is geen geschenk van de Franse miljonairs aan de Amerikaanse miljonairs, maar een geschenk van de hele bevolking van Frankrijk aan de hele bevolking van Amerika'.¹ Als reactie op deze oproep stuurden ruim 125.000 burgers, onder wie veel scholieren, hun stuivers en dubbeltjes en reddden zo een project dat als het was mislukt, de wereld een van zijn meest aansprekende symbolen van vrijheid had onthouden.

Op 21 januari 2001 was ik minister af en klaar om het voorbeeld van mijn voorgangers te volgen, of niet. Ik kwam weliswaar in aanmerking voor een uitkering en had recht op seniorenkorting als ik een bioscoopkaartje kocht, maar ik was gezond en vastbesloten iets aan mijn conditie te doen. Mijn haar had nog zijn natuurlijke kleur, zij het dankzij onnatuurlijke middelen; verder dan dat had ik geen belangstelling voor uitzonderlijke maatregelen. Toen een vrouw (deels beau monde, deels journalist) op een feest tegen me zei hoe 'moedig' ze het van me vond dat ik geen facelift had genomen, was ik geneigd iets te zeggen over de moed waarvan zij had blijkgegeven door de gevolgen van de hare te aanvaarden.

Ik ben een praktisch mens; de karakterisering van mezelf die me het meest bevalt, is die van een probleemoplosser, of doener. Elke ochtend scan ik de kranten op zoek naar interessante onderwerpen en op bijna elke pagina vind ik er wel een. Een groot deel van het leven bestaat voor mij uit dingen proberen uit te zoeken, en het soort problemen waar mijn aandacht naar uitging als minister van Buitenlandse Zaken zal altijd deel blijven uitmaken van mijn leven. Ik spreek soms mensen die klagen dat alle dagen op elkaar lijken. Waarschijnlijk heb je die klacht ook weleens gehoord, maar dit gevoel herken ik niet. Zelfs als er niets spannends gebeurt, is er altijd wel een kleine draai van de caleidoscoop. Hoe kun je verveeld zijn in een wereld waarin talloze voorbeelden van menselijke vindingrijkheid, eigenaardigheid, eigenwijsheid en compassie te zien zijn? Terugtrekken naar de zijlijn? Vergeet het maar. In mijn woordenboek was 'pensioen' in 2001 een vies woord.

Desalniettemin had ik haast. Niet dat ik zat te tobben over sterfelijkheid. Sterker nog, als dat onderwerp ter sprake kwam werd ik vaak op de vingers